

Minu tähelepanekuid karjasöödapindalade soetamise ja karja suvise söötmise alalt.

Kaarel Tamm.

Äratrükk aastaraamatust „NIIT JA KARJAMAA“ VII

Tallinnas, 1935.

Minu tähelepanekuid karjasöödapindalade soetamise ja karja suvise söötmise alalt.

Kaarel Tamm, Adila Mikuril.

Lehm lüpsab suust ja kana muneb nokast, ütleb vanasõna. Kahjuks patustatakse meil sel alal veel vägagi palju nii lüpsi-, kui noorkarja vastu. Et see tõsi, seda näitab meile karja toodang. Minu omas talus on veel osa karja pärit neist aegadest kui lehmad sõid pillirooga segi olevat sooheina, kaera, odra, ja vahest ka rukki õlgi, suvel aga paksu lepa ja kadaka metsaga kaetud karjamaal uitasid. Oli karjamaal ka mõni lagedam sooserv, kus enam-vähem midagi rohu taolist kasvas, kuid see oli siis nii paljaks näritud ja kõvaks tallatud nagu põrand. Kaugemal soos oleks ehk veel midagi võtta olnud, aga seal tuli lehmal juba eluga riskeerida, sest soo oli nii tüma, et kui lehm nälja sunnil sinna läks, siis tuli teda sealt kõitega välja vedada. Ainukene millest ta elas ja talule laupäeva õhtuks pudrukastet andis olid nõgesed, ohakad, kobrulehed ja ka mõni peotäis rohtu põllupeenralt. See oli perenaise hool, lehmale õhtuks midagi ette anda, kui ta tühja kõhuga kehvalt karjamaalt koju tuli. Ja ime küll, päitsik lüpsis veel oma 531,7 kg piima aastas. No oli see päitsik ka küll visa hingega, ei jäänud ta pehmesse soosse kinni, ei tapnud teda punasehaigus, ega saanud temast jagu isegi siberikatku, mis küll 1920/21 a. 75⁰/₀ selleaegsest talu karjast ohvriks nõudis.

Oli selge, et nii edasi ei jõua! Oli vaja ära lasta liigne vesi, kahjutuks teha punasehaigus ja siberikatku hädaoht. Ühtlasi aga luua meile nii armsaks saanud päitsikule uus heinamaa ja uus karjamaa, et ta võiks oma võimeid näidata.

Julge pealehakkamine on pool võitu, ütleb vanasõna. See maksis täiel määral ka siin. Riigi toetusel kaevati 4,5 kilomeetri pikkune peakraav, kuivatati endine mädasoo, kus päitsik sarvini sees roomas, ja tehti kultuur-heinamaaks. Kohad, kust enne saadi 60 pd sooheina tiinult, saadakse nüüd 300—500 pd kuiva kultuur-heina, peale selle veel ädal.

Mineraal karjamaalt raiuti maha lepad ja kadakad, kraabiti lahti sammal ja küliti uus karjamaa kamar, kus nüüd juba päitsik oma tütardega mõnuleb, ja enam mitte 531,7 kg vaid annab juba 4417 kg piima aastas.

Kuidas nii kaugele jõuda, et üks lehm lüpsaks 4—5 lehma piima, see on tükk rasket tööd ja hulk vaeva. Peab ütlema, et soode kultiveerimine pole mitte just lõbu. See on töö, mida palehigis peab tegema, nagu ütles Jumal Aadamale, kui teda Eedenist välja kihutas. Kuid olgugi maa kultiveerimise töö raske, on ta siiski huvitav, mis teeb põllumehe elu palju mitmekülgsemaks. Iga uus ülesharitud maatükk on nagu uus juure võidetud pind ja selle kallal on huvitav töötada. Olen mitu korda mõtelnud, kui mul poleks seda heinamaadega ja karjamaadega jändamist, siis ma ei tahaks ollagi põllumees. Praegu on mul endise mäda soo asemel 7 ha kultuur-heinamaad ja endise lepa-, kuuse-, kadaka- ja segametsaga kaetud karjamaa asemel 5 ha kultuur-karjamaad. See töö on aga küllalt keeruline ja nõuab eelteadmisi. Üksi sellega toime poleks tulnudki, kui ei oleks töötanud kontaktis meie põllumeeste nõuandmiseks asutatud ettevõtetelega, nagu seda on Tooma Sookatsejaam, ja poleks pidanud tihedat ühendust põllumajandus-nõuandjatega. Peale oma venna nõuande olen palju tänu võlgu Jõgeva Sordikasvanduse heinaosakonna juhatajale hra J. Metsale, sooparanduse instruktoritele ja paljudele teistele, kelle suusõnaliselt ja kirjalikke nõuandeid olen kasuga tarvitanud. Sealjuures on aastate jooksul töö ka ennast õpetanud ja pakkunud kogemusi ja tähelepanekuid, mis võiksid olla huvitavad teistelegi.

Kuivendus viidagu läbi kavakindlalt,

kultuurtehniku poolt valmistatud plaani järele, et ei tuleks pärast kraavide kinniajamist ja uute kaevamist. Samuti tehtagu künd hästi ja põhjalikult, et mätas mätta kõrvale kukuks nagu põranda laudad. Kui mätas serviti jääb, tuleb sealt endine metsik kamar üles. Eriti hädaohtlik on siin kastevars, mis mõne aastaga oma mätastega heinkamara võib nii ära rikkuda, et tuleb ümber künda

Maaparanduse juures peab ühte asja allakriipsutama, — tasa ja targu, mitte korruga palju ette võtta. Tehtagu kas või 100 m² korruga, aga olgu tehtud hästi. Sest hästi kordaläinud maaparandustöö tasub vaeva, äratub isu edaspidiseks tööks ja on ka naabritele heaks eeskujuks.

Peale esimest soo kündi ja peenendamist tuleb külida kevadel vara, kui veel soo põhi külmetanud, hästi tihe peluskikaer. Kaera aga ei või lasta mitte viljaks valmida, sest ühes viljaga valmivad ka umbrohuseemned ja pudenevad mulda. Seemneumbrohud levivad aga soos nii jõudsasti, et võivad hiljem lämmatada isegi heinaorase. Kui soo halvas kõdunemise järgus, siis tuleb kaks aastat järgimööda kaera kasvatada. Peale kaera heinakniitmist tuleb aga soopind kohe vedruäkkega mustaks ajada, et kõdunemisprotsess hästi edeneks ja umbrohuseemned idaneks ning järgmiseks aastaks hävineks.

Heinaseemet ei tohi aga milgil tingimisel külida pealisvilja alla. Ka see ei aita midagi, kui kaer vara ära niita, sest harilikult kasvatab kaer, eriti vihmasel ajal, kui teda kohe loomise ajal niita, tugeva ädala, mis ikkagi suurel määral takistab heintaimede arenemist. Kui aga kaera hiljem niita, et ädalat vähem oleks, hävitab jälle kõrvetav päike varjus kasvanud nõrga heintaimede. Nii jääb meil ainuke ja kõige parem heinaseemne külvi aeg ikkagi kevadel vara,

ilma pealisviljata, see on mai esimestel päevadel. On soovitatud ka juuli lõpul või augusti esimestel päevadel külida, see oleks peale kaera haljalt niitmist, aga ka siin on oma halvad küljed. Eriti hädaohtlikud on siin kevadised öökülmad, mis kergitavad soopinna ühes heintaimedega üles, kus siis kuivad tuuled ja päike neile suurt kahju võivad sünnitada. Kevadel vara ilma pealisviljata külitud hein annab juba samal aastal päris korraliku saagi. Kuid siin ei tohi ka jälle niitmiselega liiga hiljaks jääda, nagu seda vahest tihti juhtub ilusate ilmade ootamisega. Paksu ja pika heina all jääb taime juur liiga lõnkjaks ja võsunditeta. Minu tegelikkude kogemuste põhjal saab kõige parem kamar, kui heinaorast suve jooksul 2 korda niita ja üks kord kergelt karjatada. Karjatamine peab aga sündima kuivaga — märjal ajal tuleb karjatamise asemel niita. Sarnaselt toimides on talvealla minev heinkamar tihe ja tugev ning talvitub haruldaselt hästi.

Joon. 1. Kuivendamata sooheinamaa Mikuril 1925. a.

Sookultuuri lõpusiht olgu heinamaa, mitte põld.

Samuti peab ettevaatlik olema seemnesegude valikuga ja külimisega. Ei ole siin mõtet kokkuhoidu teha ja külida ainult ristikut ja timutit, nagu seda tihti tehakse. Ristik kaob juba teisel aastal pea täiesti. Järele jääb ainult hõre timut, mis vaevalt väetuse tasub. Segud tulevad võtta mitmeliigilised, eriti palju tuleks võtta alusheinu, nagu seda on aasnurmik, punane aruhein ja valge ristik. Minu tähelepanekutel on aasnurmik niitudel paremaks alusheinaks, kui punane aruhein. Punane aruhein annab vähem massi ja püüab tõrjuda välja teisi liike, kuid see vastu karjamaade külimiseks on ta väga sobiv, eriti just tema maitsevuse tõttu, kuid on ka olemas aasnurmiku sorte, mis oma maitsevuse poolest ei tagane punasest aruheinast. Nii on karjale otse maisroaks laialeheline aasnurmik, mille kasvasin ühest minu soost leitud looduslikust taimest, mille Mikuri aasnurmiku nime all ka müügile lasksin.

Heinasegu külmisel olgu kraavimuld hästi laiali aetud, et talviste suladega nende taha ei tekiks jäätus, mis heinkamara täielikult hävitab. Eriti suured on jääkahjud siis, kui pole külitud alushein, sest viimased oma tugeva võrsumisvõime ja maa-aluste võsundite abil katavad väiksemad laigud juba sügiseks pea täielikult. Heinasegu peab külma võimalikult kraavikaldani, et ei jääks võimalust umbrohtudel kasvamiseks. Sooumbrohtude vastu võitlemiseks on nende eest hoidumine, s. o. soos mitte põlluvilja kasvatada, ega ka kaeraheina mitte üle kahe aasta pidada, vaid kohe heina alla jätta. Lõpu-eesmärk olgu: soomaale heinamaa, mitte põld.

Niiduumbrohtude vastu võitlemiseks tuleb külida head mitmeliigilised seemnesegud, kus on palju alushein, mis ei lase tekkida tühikuid, kus umbrohtudel soodne pind levimiseks. Kraavi vallimuld maatas laiali ajada, kraavikaldad umbrohust puhtad hoida, et ei

Joon. 2. Esimene hein Mikuri kultiveeritud soos 1928. a.

saaks seeme jalgadega ega ka tuulest laialikantud. Igalpool, kus umbrohtu näha, nad kohe kõblaga välja lüüa. Niiviisi talitades püsivad vaheldusniidu heinkamarad 10–12 ja rohkemgi aastaid ja annavad häid saake. Ka liiga paljaks karjatamine ja puudulik väetus aitavad kaasa umbrohtude levikuks. Väetiste kokkuhoidmisega soos, või hoopis ilma väetuseta, muudame oma väärtuslikud sooniidud varsti umbrohuväljadeks, kust ainult mesilane mett võib korjata.

Väetusnorme ei saa aga igakord võtta tabelist, sest meie sood on toitainete sisalduselt väga lahuminevad. Miinimumiks võiks siiski nimetada 1,5 kotti kaalisoola ja 2 kotti superfosfaati ha kohta. Peale selle veel iga 3–4 aasta tagant hästi kõdunenud laudasõnnikut või komposti, mis viib soosse lõpmata hulgal baktereid, elustab kamarat ja taimekasvu. Sõnnikunorm võib kaunis väike olla — umbes $\frac{1}{4}$ kesa normist ja tuleks anda kohe peale heina koristamist vihmase ilmaga,

kui ädalakasv algab. Karjatamist see suurt ei takista — loomad söövad kõrgelt, nii nagu see tegelikult olema peabki. Vanad kamarad, mis juba kasvus kipuvad tagasi jääma, muudab sõnnik täiesti uueks, sest kui lehm lüpsab suust ja kana muneb nokast, siis sooheinamaad ja -karjamaad annavad saaki ainult väetamisest.

Ädala karjatamisest.

Viimasel ajal soovitatud heinamaa ja karjamaa vaheldumine pole täiel määral läbiviidav soos. Kevadel tuleb kari vara välja lasta, kui soo veel pehme ja karjatamine võiks rikkuda kamarat, sellepärast soos saab karjatada ainult ädalal. Otstarbekohase kopli-tesse jaotuse abil olen ädalal võinud karjatada 2—3 korda sügise jooksul. Ädala karjatuse aeg on aga karjamaadele puhke ja järelkasvu ajaks, kuhu kari tagasi tuleb sügisel hiljem, kui juba soo peh-

Joon. 3. Mikuri kari kui-
vendamata soos.

Kari samale soole rajatud
kultuurniidu ädalal.

meks muutub. Ka varem, suuremate vihmade ajal, kui soopind on pehme ja karjatamine hädaohtlikuks võib saada, tuleb kari lasta tagasi mineraalkarjamaale. Niiviisi talitades pole mul karjasöödast kunagi puudu tulnud.

Kuid ühte asja tuleb aga ädala, samuti ka karjamaade karjatamisel teravalt silmaspidada: s. o. mitte liiga paljaks karjatada, see vähendab juurekasvu ja mõjub ka järgmise aasta saagile halvavalt ja vahest võib ka päris ilma jätta. Eriti kahjulik on köietamine, seda võib näha tihti teise ja kolmanda aasta ristikupõldudel, kus veel vahest vaiadki möödunud sügisest köietamisest püsti jäänud. Neid vaiu võib õigusega päris katselapi-vaiadeks nimetada. Niivõrd paljad on nende ümbrused. Ainult mõni üksik timutipea õõtsub tuule käes, ristik on aga täielikult hävinud. Tihti kiputakse seda ristiku nõrga talvekindluse arvele panema, mis aga sugugi õige pole. Ristikupõllul

pole see asi veel nii hull, see tuleb nii-kui-nii teisel või kolmandal aastal üleskündmisele, aga mis teha soos, kus külitud kallis seeme ja milline peab püsima 10 12 aastat. Sellepärast ettevaatust ädala karjatamisel!

Lihtsaid ja odavaid maaparandamise viise.

Lihtsam ja vähem kapitali vajav, kui sooharimine, on looduslike mineraal-karjamaade ja -heinamaade parandamine laastamise ja väetamise teel. Eriti häid tulemusi saab looduslikest karjamaadest, mis kaetud tiheda lepavõsaga. Siin tulevad lepad madalalt maha raiuda, vedruäkkega kännustik paaril korral läbi ajada, väetus ja heinaseeme kerge äkkega sisseäestada. Seeme tuleks aga kevadel hästi vara küllida, juba aprilli lõpul, või hiljemalt mai algul. Hiljem muutub metsa alt vabanenud huumuserikas sambla- ja leheprahine muld tuhkkuivaks, kus siis heinaseeme hiljem enam ei idane. Ka rullimine mõjub siin vähe, sest kännud kannavad rulli üleval. Väetus oleks siin esimesel aastal 2 kotti kaalisoola, 3 kotti superfosfaati ha kohta. Neljandal aastal tuleks aga ka juba hästi kõdunenud laudasõnnikut või komposti anda, sest siis hakkab juba lõppema aastakümnete jooksul kogunenud huumus, mis tekkinud peaaesjalikult mahalangenud lehtedest. Peale esimest aastat võib aga kunstväetuse normi vähendada 1 koti kaalisoola ja 2 koti superfosfaadi peale. Laudasõnnikutest karjamaadele oleks sobivam hobuse- ja lambasõnnik, sest nende pealt söövad loomad paremini. Kuid sõnnik olgu kõdunenud ja hästi peenike, ning püütagu anda ikka vihma eel ja peale esimest või teist karjatamist. Parem on siiski anda sõnnikut peale teist karjatamist, siis on selleks rohkem aega nii inimestel kui hobustel, sest harilikult on juba siis põllutööd lõpul. Samuti varjab ka õhuke sõnnikukord karjamaad juulikuu põua eest.

Siis veel üks odav maaharimise viis — see on mineraalheinamaade parandamine. Neid võib ainult väetamise teel muuta lokkavateks niitudeks. Nende kallal olen juba tervelt 4 aastat katsetanud. Selleks tuleb anda, kas varakevadel või suve lõpupoole, s. o. peale heina kohe, õhuke kord hästi kõdunenud sõnnikut, umbes kesa norm. Selleks veetakse talvel sõnnik kohale ja laotakse kihikaupa kuhja, igat kihti hästi jalgega kinni tallates või mullaga segades, et ta põlema ei läheks. Nii olen vedanud kõikidele karjakoplitetele, heinamaadele ja ka kaugematele põldudele talvel sõnniku välja. Hästi kinnitallatuna säilib sõnnik ka ilma mullata päris ideaalselt. Järgmisel kevadel tuleb anda juba kunstväetust — 1,5 kotti kaalit ja 2 kotti superfosfaati ha kohta. Niiviisi 2 aastat väetades on maa, mis kasvatas tuliohakaid ja krooklehti, muutunud päris kenaks niiduks. See on küll veidi aegaviitev ja kannatustnõudev maaparanduse viis, kuid siiski huvitav ja odav.

Veel mõni sõna rohumaade kasutamisest.

Moodne karjamaade jaotamine koplitesse polegi nii väga uus. Harjumaal juba vanasti olid hobuste-koplid, vasikate-koplid ja heinakoplid, kust heina tehti varakult ja hiljem võeti karjatamisele.

Moodne ja uus on aga kindlasti reeglipärane koplite kasutamine, puhkamise ja järelkasvu võimaldamine rohule. Sest kui palju maad

karjal korruga käes, tallavad ja närivad nad kamara kohati päris paljaks, kuid kohati jätavad jälle täiesti puutumata. Et niisugust ebaühtlast karjamaa tallamist ära hoida ja võimaldada rohule järelekasvamist, peab jaotama karjamaa kopliteks. Koplite suurus oleneb karja suurusest ja kopli produktiivsusest. Kui on 10—12-pealine kari ja head koplid, siis on poole hektaarilised koplid parajad. Niisugustes koplites saab harilikult 10—12-pealine kari olla 2—3 päeva ja söövad ta ühtlaselt, nagu niidavad ära. Siit rändab kari edasi teise koplisse, eelmist vabaks jättes edaspidiseks rohukasvuks ja arenemiseks.

Koplis, kust kari välja läks, tulevad kõik rohutukad, mis loomadest söömata jäetud, niita ja väljaheited laotada. Selleks on jumal ka küll sitikad loonud, aga igakord nende hooleks seda tööd ei saa jätta, sest nad jätavad selle vahest tegemata. Kuid see pole hea, sest väljaheited tekitavad kamarasse tühje kohti ja rammutukke, mida loomad ei söö. Hunnikute asemele tekkinud tühjadel kohtadel võivad kergesti ka umbrohud endale paraja paiga leida. Sellepärast alati peale karjatamist koppel jälle kasvuks korda seada. Kui rammutukke koplis palju, mis loomad söömata jätnud, tuleb neid hobustele sööta. Hobused harilikult söövad neid hästi, kuid kauaks ei või hobuseid koplisse jätta, siis hakkavad nad loomadest söödud kamarat närima.

Kevadel, kui rohukasv kiire, peab karjatamisega ruttama, sest nendes koplites, kus karjatamist alustati ja viimastes, kus lõpetatakse, kipub rohi juba kõrde minema ja loomad ei taha teda enam nii hästi süüa, jättes kõrred täiesti puutumata. Sellepärast peab kevadel kari hästi vara välja lastama. Ei pruugi häbeneneda, kui naabrid ütlevad, et sellel mehel juba heinad otsas, kari viidud künkale. Pole ka õige arvamine, et kui rohi vanem, siis ta rohkem ette lööb, vaid hoopis ümberpöörduvalt, vana rohi lööb ette sellepärast rohkem, et loomad teda enam hästi ei söö ja sellepärast tuleb neid 2—3 päeva asemel 6—7 päeva koplis pidada. Ka toitainete poolest on vana rohi palju kehvem, pärastine juurekasv ei ole enam nii kiire, kui noorelt karjatatud koplis. Koplid, kus karjatamine hiljaks jäänud, tuleks siis juba kõik heinaks niita, sest karjatada oleks neid juba võimata, kui lehmali rohi kõhust saadik. Ehkki mõnel pool veel kari sinna sisse aetakse, on see ainult raiskamine, mille all kannatavad ka karja toodangud. Ja lõpptulemus on ikkagi see, et karjamaast tuleb suvel puudus. Kevade varajane ja alati noore rohu karjatamine on aga toodangu tõstmine, karjamaa kokkuhoidmine ja kevadise niiskuse ja päikese energia hästi kasutamine.

Võib ju väga hästi tähelepanna kui me kevadel sigadele ristikut niidame, noorelt niidetud ristikule järgneb nädala pooleteisega samasugune hein kui oli niites, vanemalt niites kui hein juba õitseb, tuleb oodata juba kuu poolteist ja õitsemise lõpul ei ilmu enam üldse ädalat. Sellepärast peame ka heinamaale minema vara, siis kui hein veel õitsemise algul, et saada väärtuslikumat heina ja karjatamiseks ädalat. Niiviisi talitades võime karjakopleid 5—6 korda suve jooksul üle karjatada, ja loomadel on alati hea valgurikas toit suvel karjamaal, sügisel heina ädalal ja talvel laudas heinana.

Ka heinamaad tulevad ädala karjatamiseks jaotada kopliteks, et võimaldada ühtlast karjatamist ja hoida paljaksnärimise ja muul

teel kamara rikkumise eest. Selleks tehtavad aiad ei pruugi sugugi nii kapitaalsed ja massiivsed olla nagu neid tihti näha võib, vaid lihtsad ja odavad, et ka soovikorral võib ühest kohast teise tõsta. Selleks lüüakse 1 $\frac{1}{2}$ —2 tolli jämedused kuuse, männi või lepa teibad nii nagu neid kusagil saada on, tehes kangiga augud ette maasse 4—5 meetrit üksteisest eemale, ja aia sihis ühte pidi vähe längus. Nüüd lüüakse pilpa naelad teivastele külge alumine 60 ja ülemine 100 sentimeetri kõrgusele pooleni puu sisse ja arutatakse traadid lahti üksteisest vähe eemale. Nüüd võetakse traat pahemasse kätte lükatakse pahema õlaga teivas, mis oli längu löödud, rohkem püstloodi ja lüüakse parema käega nael ümber traadi okka taha, et traat järgi ei annaks. On alumine traat terve aia pikkuselt kinni löödud, lüüakse ka ülemine samuti. Kuid ülemise traadi lõomise juures lükatakse teivas täiesti püstloodi. Siinjuures ei maksa karta et alumine traat lõdvale läheb, sest nael libiseb traati mööda edasi ja järgmine teivas hoiab ta kinni. Niiviisi tõmbavad teivad traadid pingule nagu viiulikeeled ja ei ole selleks vaja mingisuguseid plokkke ega vankrirattaid, nagu neid mõnes kohas konstrueeritakse. Niisugune aed on ka kerge ühest kohast teise tõsta, nagu see ristiku põldudel ädala karjatamise juures väga tarvilik. Otsmised teivad tulevad aga tugevate tugeodega varustada, et need järgi ei annaks, ka pole karta, et niisugused aiad loomi ei pea. Kui koplis süüa küll, ei viitsi nad isegi ühest traadist läbi pugema hakata. Kui aga karjamaa kibe ja lehmad näljas, siis muidugi peab ehitama kindlused.

Otstarbekohase jaotuse, karjamaade parandamise ja varase karja väljalaskmise tõttu olen võinud karjamaa söötühikute osa karja toidus järjest suurendada, milleks siin selgema pildi saamiseks tabel viimase 8 a. kohta.

Karjamaa söötühikuid keskmiselt lehma kohta.

	1934	1933	1932	1931	1930	1929	1928	1927
Mais	180	90	101	55	19	—	22	—
Juunis	<u>253</u>	<u>289</u>	<u>266</u>	<u>238</u>	<u>222</u>	155	183	118
Juulis	231	236	250	230	214	<u>199</u>	<u>192</u>	<u>168</u>
Augustis	240	258	265	218	197	187	181	152
Septembris	215	203	239	202	210	141	128	146
Oktoobris	112	106	74	—	112	32	62	79
Suve jooksul kokku . . .	1231	1182	1195	943	974	714	768	662
Kari oli väljas päevi . .	166	163	153	129				

Nüüd vist peaks selge olema miks päitsik lüpsab praegu 7 lehma piima.